

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра української та світової літератур

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Мельник Н. Г.

Протокол № _____

Реєстраційний № _____

_____ «__» _____ 2019 р.
2019 р.

«__» _____

**КОНЦЕПТ *СВОБОДА* В РОМАНАХ СЕРГІЯ ЖАДАНА
«ВОРОШИЛОВГРАД» ТА «ІНТЕРНАТ»**

Магістерська робота студентки
факультету української філології
групи УФБм-14
другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
Українська мова і література
додаткової спеціальності –
Шкільне бібліотекознавство
Стригунової Ольги Андріївни

Керівник:
кандидат філологічних наук,
доцент **Мельник Н. Г.**

Оцінка:

Шкала ECTS _____ Національна шкала _____
Кількість балів _____ Члени комісії:

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
1.1. Визначення поняття «концепт» у науковій літературі.....	6
1.2. Поняття <i>свобода</i> в культурному дискурсі.....	12
Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНІЙ СВІТОГЛЯД СЕРГІЯ ЖАДАНА	21
2.1. Творчість Сергія Жадана в контексті сучасного літературного процесу.....	21
2.2. Сюжетно-композиційні особливості роману «Ворошиловград».....	27
2.3. Місце роману «Інтернат» у творчості Сергія Жадана.....	31
Висновки до розділу 2	36
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТ <i>СВОБОДА</i> У РОМАНАХ СЕРГІЯ ЖАДАНА «ВОРОШИЛОВГРАД» ТА «ІНТЕРНАТ»	37
3.1. Осмислення концепту <i>свобода</i> в романі «Ворошиловград».....	37
3.2. Концепт <i>свобода</i> та його вираження в романі «Інтернат».....	42
Висновки до розділу 3	47
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Українська література межі XX і XXI століть є феноменом сучасної культури. Про її сутність містко висловився письменник та літературний критик В. Даниленко у дослідженні «Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес» (2008): «сучасна українська література – найзагадковіше явище української душі, її світла і темна сторони, її палка пристрасть, уява, ніжність, відчай, сила і слабкість. Ті імена українських авторів, які вигулькують у засобах масової інформації, насправді тільки верхня частина айсберга. А найцікавіша частина літератури, її реальний потенціал, схований під водами невідомості, бо немає жодної людини, яка б могла зізнатися, що знає сучасну українську літературу <...>» [18, с. 345-346].

Справді, сучасна українська література сьогодні потребує серйозного аналізу, який би виявив її специфічні риси, визначив роль у розвитку української та світової культур. Проте, її складність та багатовимірність, відсутність системного критичного аналізу нових творів, підтримуваної державною політикою видавничої справи, стали причиною поверхового розуміння сучасного літературного процесу. Отже, актуальність нашого дослідження очевидна.

Тема магістерської роботи: «Концепт свобода в романах Сергія Жадана "Ворошиловград" та "Інтернат"»

Сергій Жадан – один із найцікавіших письменників сьогодення, творчість якого традиційно пов'язують з естетикою постмодернізму. Він є представником нової хвилі в українській літературі, яка активно звертається до проблем сучасного суспільства. Однією з найважливіших, як підтверджують нинішні події, є проблема людської свободи.

Свобода особистості – необхідна складова її гармонійної картини світу. Проте, на жаль, і сьогодні спостерігаємо чимало фактів обмеження свободи людини.

Отже, актуальність нашого дослідження полягає в необхідності визначення художніх функцій концепту *свобода* в романах Сергія Жадана «Інтернат» та «Ворошиловград».

Мета полягає у визначення художніх функцій концепту *свобода* в романах Сергія Жадана «Інтернат» та «Ворошиловград».

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- визначити сутність понять «концепт».
- розкрити ключове поняття дослідження – концепт *свобода*;
- окреслити творчість Сергія Жадана в контексті сучасного літературного процесу;
- дослідити художні функції концепту *свобода* в названих романах письменника;
- узагальнити результати дослідження.

Об'єктом дослідження є романи Сергія Жадана «Ворошиловград» та «Інтернат».

Предметом дослідження є функції концепту *свобода* у названих творах автора.

Дослідженню українського постмодернізму приділяли увагу такі відомі вітчизняні літературознавці, як Є. Баран, Т. Гундорова, Т. Денисова, Д. Затонський, Н. Зборовська, М. Моклиця, С. Павличко, В. Пахаренко, О. Соловей, Р. Семків, І. Фізер, Р. Харчук та ін.

Творчість Сергія Жадана ставала об'єктом аналізу таких дослідників, як І. Андрусак, Є. Баран, Г. Давидова-Біла, О. Резніченко, О. Соловей, Р. Харчук.

Основні методи дослідження: теоретичний аналіз (вивчення основних теоретичних понять); критичний аналіз (дослідження проблеми при визначенні поняття концепт *свобода*); теоретичний синтез (узагальнення теоретичних відомостей про художній концепт розкриття його художніх функцій); системний аналіз (добір фактичного матеріалу та його групування); описовий метод (опис особливостей розкриття концепту свободи у зазначених творах).

Практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що її результати сприятимуть подальшій розробці окресленої проблеми; можуть бути використані в процесі поглибленого вивчення творчості Сергія Жадана; у процесі написання курсових та магістерських робіт.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури, який нараховує 59 позицій. Загальний обсяг роботи становить 60 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Визначення поняття «концепт» у науковій літературі

Концепт – це багатогранне поняття, яке використовується у багатьох галузях науки. У науковій літературі є багато визначень цього поняття, оскільки воно є одним із основних для дослідження мовних картин світу.

Термін увійшов у науковий обіг у середині ХХ століття. Одним із перших звернувся до дослідження концепту С. Аскольдов. У статті «Концепт і слово» він уперше використав це поняття, розуміючи його як «мисленнєве утворення, яке замінює, в процесі думки, будь-яку кількість предметів, які мають однакові характеристики» [5, с. 273-275]. Отже, концепт – це концентрація значної кількості інформації у людській пам'яті та свідомості.

Перш за все це ментальна одиниця, елемент свідомості. Концепт – посередник між реальним світом і мовою, він охоплює культурну інформацію, у якій вона обробляється, оформлюється та структурується. Таким чином концепти утворюють своєрідний культурний пласт, що функціонує між людиною та середовищем.

Дослідженнями цього напрямку займалися вчені С. Аскольдов, В. Карасик, В. Красних, О. Кубрякова, А. Вежбицька, С. Воркачов, З. Попова, І. Стернін, О. Селіванова, В. Телія та багато інших.

Концепт – це своєрідна одиниця, яка відіграє важливу роль в творенні ідейного змісту літературного твору, надає йому повноти та колоритності, виявляє авторську позицію щодо тих чи тих цінностей. «За участю обмеженого набору семантичних універсальних елементів можна виявити все розмаїття народжених людиною ідей – концептів, що знаходять втілення в лексичних одиницях, ціннісних орієнтаціях, специфічних для тієї чи іншої культури» [4, с. 56].

Як зазначають З. Попова та Й. Стернін, концепт може не мати обов'язкового зв'язку зі словом або іншими мовними засобами вербалізації. Концепт може бути вербалізований, а може бути і не вербалізований мовними засобами [4, с. 8]. Дослідники говорять про те, що концепт має певну структуру, яка не є жорсткою, але є необхідною умовою існування концепту і його входження в концептосферу. Концепт внутрішньо організований за польовим принципом і включає в себе такі елементи:

- чуттєвий образ;
- інформаційний зміст;
- інтерпретаційні поле [4, с. 9].

С. Воркачов подає таке визначення: концепт – синтезуюче лінгвоментальне утворення, що методологічно прийшло на зміну уявленню (образу), поняттю і значенню і включило їх у себе в «знятому» вигляді. Як «законний спадкоємець» цих семіотичних категорій лінгвоконцепт характеризується гетерогенністю, приймаючи від поняття дискурсивність уявлення сенсу, від образу – метафоричність і емотивність його подання, а від значення – включеність його в лексичну систему мови [4, с. 11].

О. Кубрякова трактує це поняття так: концепт – це одиниця ментальних або психічних глибин людської свідомості; оперативна змістовна одиниця пам'яті, системи концептів та загалом картини світу, яка відображена в психіці людини. Концепти використовуються людиною під час мисленневих процесів, за допомогою них можна відобразити зміст результатів людської діяльності і пізнання світу [28, с. 6-10].

Р. Фрумкіна висловлює своє розуміння терміна: «Але якщо концепт – об'єкт ідеальний, тобто існуючий у нашій психіці, то слід замислитися над тим, як співвідносяться між собою ментальні утворення, що відповідають одному концепту, у психіці різних людей». Природно думати, що за одним і тим самим іменем (словом) у психіці різних осіб можуть стояти різні ментальні утворення. Тим самим, не тільки різні мови «концептуалізують» (тобто

відбивають) дійсність по-різному, але за одним і тим самим словом однієї мови у думках різних людей можуть стояти різні концепти» [56, с. 27–28].

Отже, концепт є провідником різної інформації. З. Шостюк говорить, що концепти – це «ідеальні» одиниці, якими людина користується під час мислення. «Вони відображають зміст отриманих знань, життєвого досвіду та результати пізнання людиною навколишнього світу у вигляді певних одиниць. Людина мислить концептами, і ці думки проходять крізь призму філософських, етнічних, міфологічних, релігійних, національно-культурних, психологічних та інших позамовних чинників, що відбивають комплексний характер концепту» [59, с. 133].

Загалом поняття «концепт» дослідниця зводить до таких показників:

- концепт нерозривно поєднує частини свідомості мовного знака;
- концепт є чимось, що є чимось, яке об'єднує на різних рівнях людей із погляду ставлення до дійсності та способів спілкування з нею;
- концепт – реальне і віртуальне одночасно [59, с. 133].

А. Бабушкін пропонує свою типологію концептів за такими ознаками:

- мисленнєві картинки (зорові образи, які мають конкретне чітке вираження);
- схеми (образи, які відображаються менш детально, схематично);
- гіпероніми (дуже узагальнені образи);
- фрейми (множина асоціацій з певним предметом, явищем тощо, яка міститься у людській пам'яті);
- інсайти (усвідомлення функцій певного предмета);
- сценарії (знання про те, як буде розвиватися конкретна дія чи явище);
- калейдоскопічні концепти (поєднання сценаріїв та фреймів, які пов'язуються з почуттями) [6, с. 43-67].

З. Попова та Й. Стернін упевнені в тому, що жоден концепт не може бути виражений у мові повністю. Вони наводять чіткі аргументи на доведення цієї думки:

- концепт – це результат індивідуального пізнання, яке потребує комплексних засобів вираження;
- концепт об'ємний, він не може бути виражений повністю, тому що не має чіткої структури;
- неможливо зафіксувати усі форми вираження концепту [44, с. 29-30].

А. Косенко у статті «До проблеми дефініції концепту як стрижневого об'єкту мовознавчих розвідок» виокремлює напрямки у дослідженні концептів:

- когнітивно-психологічний;
- культурологічний;
- структурно-системний;
- епістеміологічно-інформаційний [24, с. 236].

Представники першого напрямку – Л. Щерба, А. Бабушкін, Н. Агаркова, Р. Фрумкіна, Й. Стернін, З. Попова, О. Кубрякова та багато інших. Вони наголошують на ментальному характері концепту та вказують на його роль у психічних процесах. Л. Щерба вважає, що концепт – це двобічна ментальна сутність, що має дві сторони – психічну і мовну. Психіка формує концепт як об'єкт ідеальний, перероблюючи життєвий досвід людини та його світогляд. Мовна сторона відповідає за найменування концепту [60, с. 192]. Н. Агаркова розуміє концепт як ментальне національне утворення, що має свою специфіку. Змістовий план тут – це всі лексичні, фразеологічні та паремійні одиниці, які називають та описують концепт [1, с. 8].

Дослідженням у напрямку культурології займалися В. Карасик, С. Аскольдов, В. Красних, Ю. Степанов, В. Маслова та інші. Науковці головну увагу приділяють культурній складовій у структурі концепту, наголошуючи

на її доміантності. В. Карасик називає концепт первинним культурним утворенням, яке передається у різноманітні сфери людського життя – наука, мистецтво, побут [20, с. 9]. В. Красних під концептом розуміє максимально абстраговану ідею культурного предмету, який не має візуального образу-прототипу, однак образні візуальні асоціації з ним можливі [27, с. 272]. В. Маслова вважає культуру сукупністю концептів [35, с. 149].

Структурно-системний напрямок представляють М. Піменова, Р. Павільоніс, А. Приходько та інші. Дослідники висловлюють думку про те, що будь-який концепт завжди є частиною певної системи та має свою складну структуру [41, с. 241]. А. Приходько концепт називає складним структурованим феноменом, у якому поняттєве начало, проходячи через сито етнопсихологічної оцінки, органічно сполучується з лінгвокультурним [45, с. 52].

Представники епістеміологічно-інформаційного підходу, а саме О. Селіванова, В. Телія, С. Воркачев та інші, визначають концепт як знання, що несе у собі певну інформацію. О. Селіванова розглядає концепт як інформаційну структуру свідомості, організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [46, с. 256]. С. Воркачов говорить про єдність знання й культури в концепті, який представлений цілим рядом своїх мовних реалізацій [12, с. 51-52].

Отже, існує багато підходів до осмислення поняття концепту. Вчені акцентують увагу на різних його ознаках.

Так, концепт – це важлива одиниця концептосфери та мови. За допомогою концепту можна розкрити конкретний образ у рамках не лише наявності якогось окремого значення певного предмета, явища тощо. Концепт дає можливість поринути у внутрішню сферу самого об'єкта, створивши спеціальний контекст для його розуміння. Він структурує знання про світ і

відображає національну специфіку, мовну картину світу народу. Концепт – це важлива частина культури у свідомості людини.

Для нашого дослідження важливим буде осмислення поняття художнього концепту. Термін увів у науковий обіг С. Аскольдов у 1928 році. Дослідник зазначає, що художній концепт – це не образ, однак він тяжіє до нього. Художній концепт є досить образним та символічним, він не обов'язково відповідає законам логіки та не завжди пов'язується із реальною дійсністю [5, с. 270]. Його складові частини підпорядковуються особливій художній асоціативності.

У сучасних дослідженнях художній концепт – це складне ментальне утворення, що належить індивідуальній свідомості і психоментальній сфері певної етнокультурної спільноти. Це універсальний художній досвід, який фіксується у культурній пам'яті. Концепт може виступати складовою частиною для створення нових художніх смислів. Це одиниця свідомості письменника, яка виражається у художньому творі чи сукупності творів, вона показує індивідуально-авторське бачення сутності предметів і явищ [14, с. 47].

Художні концепти розглядаються з погляду їх розвитку в ідіостилі певного автора, способів вираження в тексті. За допомогою художнього концепту можна розглянути в єдності художній світ твору і національний світ [14, с. 48].

В. Ніконова зазначає, що художній концепт начебто заміщує образ, тому природа художнього освоєння світу вирізняється емоційно-експресивною маркованістю, особливим словесним малюнком, у якому яскраво виступають образи, експліковані вербальними знаками. Таким чином, художній концепт, як і концепт взагалі, має ментальний характер, культурологічну сутність, «замісну силу», характеризується динамічністю і переважно вербальною репрезентацією. Своєрідність художнього концепту полягає в його «психологічній складності, розпливчастості, художній асоціативності, потенційності». Художній концепт – символічний, динамічний, потенційний;

динамічність і символізм з різних боків виражають потенційну природу концепту [39, с. 217].

Отже, художній концепт – це особлива одиниця, яка твориться у процесі взаємодії автора та читача. Зміст художнього концепту розкривається у взаємодії з іншими компонентами твору. Концепт виражає індивідуально-авторське розуміння сутності предметів та явищ. Він має асоціативну природу, характеризується естетичною сутністю та образними засобами вираження, що зумовлені авторським задумом.

1.2. Поняття свободи в культурному дискурсі

Концепт є базовою одиницею культури, яка викликає значний інтерес сучасних дослідників. Науковці активно звертаються до їх аналізу з метою осягнути внутрішній світ, особливості мислення, світогляду, почуттів певного народу. Завдяки дослідженню основних концептів можна з'ясувати всі ці процеси.

Концепт *свобода* є об'єктом дослідження для багатьох галузей, що спричиняє його неоднозначне трактування.

Перед тим як перейти до розгляду концепту *свободи* в літературі, з'ясуємо значення поняття «свобода».

Концепт *свобода* викликає значний інтерес у філософів. Короткий словник філософських термінів трактує *свободу* як одну із рис, що характеризують людину. Вона полягає в тому, що людина може діяти або не діяти, керуючись лише власною волею, незалежно від обставин [23].

Сучасний філософський словник дає таке визначення: *свобода* – це «здатність людини оволодівати умовами свого буття, долати залежності від природних і соціальних сил, зберігати можливості для самовизначення, вибору своїх дій та вчинків» [53, с. 439].

«Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції» розуміє свободу як основоположну, базову характеристику людини. Вона зумовлюється тим, що є неспеціалізованою, некоріненою та неузасадненою в буття, та проявляється в тому, що людина здатна самостійно обирати зміст та мету своїх вчинків, а також вибрати модель своєї поведінки [42, с. 186].

У «Філософському енциклопедичному словнику» свобода визначається як «здатність людини до активної діяльності відповідно до своїх намірів, побажань та інтересів, під час якої вона досягає поставленої перед собою мети; можливість вияву суб'єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства» [53, с. 569].

Дослідник поняття «концепт» С. Алексєєв стверджує: «Свобода не є результатом інтелектуального творіння, – вона дійсно дана людям самою природою, вона – «божий дар», один з найбільш високих проявів людської природи, сутності того унікального, що властиве людині як істоті розумній – вищої свідомості» [2, с. 93–94]. Тобто науковець вважає, що кожній людині свобода дана природно, кожен із нас є вільним від народження. Він уважає свободу втіленням сенсу життя людини, її призначенням, «тим найбільш визначним, що може і повинно дати людині дійсне щастя, життєве задоволення» [2, с. 93–94].

К. Білецька зазначає, що в історії філософської думки існували різні підходи до визначення *свободи*. Для античних філософів *свобода* вважалася змістом і метою існування людини. Для середньовіччя «свобода розуму й учинків можливі тільки в межах церковних догматів, поза якими свобода набуває форми ересі, тяжкого гріха» [7, с. 165]. Філософи Нового часу *свободу* вважали природним станом людини, її шляхом до рівності у соціумі та до справедливості. Представники німецької класичної філософії по-різному розуміли це поняття: це недоступна для пізнання чуттєва сутність людини за І. Кантом, єдина абсолютна реальність за Й. Фіхте та багатопланова

реальність, що передбачає форму об'єктивації абсолютного духу [7, с. 166]. Філософи, як правило, визначають свободу через призму власної точки зору.

«Словник української мови» дає такі визначення поняття *свобода*:

1) відсутність політичного й економічного гноблення, утиску й обмежень у суспільно-політичному житті якого-небудь класу або всього суспільства; воля;

2) перебування не під арештом, не ув'язненим, не в неволі і т. ін.;

3) життя, існування і т. ін. без залежності від кого-небудь, можливість поводитися на свій розсуд;

4) можливість діяти без перешкод і заборон у якій-небудь галузі;

5) філософська категорія – можливість вияву суб'єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства;

6) легкість, відсутність утруднень у чому-небудь;

7) заст., рідко. Простота, невимушеність у поведженні;

8) розм., рідко. Вільний від праці час [52].

Отже, свобода є фундаментальною характеристикою людини. Це природний стан людини, завдяки якому вона діє у відповідності із власними бажаннями та переконаннями.

Концепт *свобода* є одним із найважливіших у свідоглядній картині українського народу.

А. Огар зазначає, що концепт *воля / свобода* займає важливе місце в концептуальних картинах світу різних народів, проте у кожного народу є своє власне бачення свободи, тому це поняття є неоднозначним та цікавим для дослідження [40, с. 96].

Дослідженням концепту *свободи* займалися О. Василенко, А. Вежбицька, Л. Жванія, О. Кононенко, Л. Кравець, А. Москальчук, Т. Гребенюк.

Значний унесок у дослідження концепту *свободи* зробила А. Вежбицька. У своїй праці «Понимание культур через посредство ключевых слов» вона

детально дослідила концепти *свобода та воля* в системі російської мови, *libertas* – латинської, *liberty та freedom* – англійської та *wolność* – польської.

Латинське слово *libertas* початково означає особу, яка не є рабом, тобто володіє статусом *liber*, який заперечує обмеження, що накладаються рабством. Однак, можливість жити як хочеться не розумілася як повна свобода від обмежень чи право робити все що завгодно. Вона розглядалася як пов'язана з обмеженнями [11, с. 217]. *Freedom* має певне негативне забарвлення. Тобто *свобода* пов'язана з тим, що людина може не робити те, чого не бажає, а також може робити все, що хочеться, але без втручання з боку інших людей. Дослідниця зазначає, що це поняття містить у собі значення негативної свободи. На підтвердження цієї думки вона наводить цитати Берліна, який вважає, що людину називають вільною, тому що ніяка людина і ніякий колектив не втручається в її діяльність. Гоббс вважає, що вільна людина – це та, якій не заважають робити те, до чого у неї є бажання [11, с. 218].

А. Тейлор розмежовує концепти *libertas* та *freedom*. А. Вежицька зводить це до простих формул: *libertas* означає «коли я щось роблю, я роблю це тому що хочу це робити» [11, с. 219]. Тобто у такому визначенні вказується на реально існуючий контроль. Концепт *freedom* трактується як «а) якщо я хочу щось зробити, я можу це зробити; б) якщо я не хочу щось робити, я можу це не робити». У цьому випадку увагу приділяється тому, що у людини є право вибору.

Отже, *свобода freedom* – це не привілей, котрим можуть насолоджуватися лише обрані люди, це загальнолюдське універсальне право [11, с. 222].

Як зазначає О. Василенко, концепти *воля / свобода* (*liberty / freedom*) належать до важливих концептуальних сегментів, які репрезентують будь-яку концептуальну мовну картину, оскільки пов'язані перш за все з духовним світом людини [10, с. 117]. Як вважає М. Піменова, ці слова-концепти можуть показувати у мові національну картину світу та особливості духовної та матеріальної культури народу [43, с. 95].

О. Василенко підкреслює, що історичні події породжують неоднозначне трактування понять *воля* та *свобода*. Тобто, для українського народу концепт *волі* / *свободи* характеризується нерозривністю сприймання, основним вербалізатором, якого є лексема *воля*. Свобода – це невід’ємна характеристика вільної людини. Все це пов’язується з гнітом та пануванням над українцями інших націй [10, с. 118].

Невід’ємним компонентом у сприйманні концепту *волі* / *свободи* є не особистість, а народ, нація, які бажають мати власну свободу, звільнитися. Воля підноситься на найвищий ступінь духовних та моральних цінностей, українці ставлять її навіть вище життя.

А. Огар зазначає, що історично українці вибудовували свою державу на засадах демократії, тобто на основі свободи (віче, ради). Лексично й семантично українською традицією є *свобода* як *воля* «від» зовнішнього диктату і *воля* «для» – як реалізація власного світобачення, власної стратегії, власних життєвих проєктів. Дослідниця зазначає, що волелюбність українців, їхній могутній внутрішній порив до волі двовекторні – свобода колективна й свобода індивідуальна, – що засвідчує складність і глибинність концепту. «Реальність показує, що цей концепт в українців здебільшого втілює мрії про краще життя», – говорить А. Огар [40, с. 96].

В. Конененко, автор праці «Концепти українського дискурсу», вважає, що концепти *воля*, *свобода* та *неволя* належать до абстрактно-емоційних [22, с. 29]. Дослідник вказує на те, що у концептосфері українських творів ідея волі займає важливе місце, визначене численними конотативними нашаруваннями, з огляду не лише на його архетипний характер, а й на соціальні та етнонаціональні чинники. Концепт *воля* полісемічний.

«Словник української мови» дає нам такі визначення поняття *воля*:

1) тільки одн. Одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки. // Прагнення досягти своєї мети; рішучість;

- 2) бажання, хотіння // вимога, наказ;
- 3) бажання, розпорядження, висловлене перед смертю; заповіт;
- 4) право розпоряджатися на свій розсуд; влада;
- 5) дозвіл, згода, рішення;
- 6) відсутність обмежень; привілля;
- 7) особисте життя вдома (на протипагу військовій службі, перебуванню в навчальному закладі закритого типу тощо);
- 8) свобода, незалежність; протилежне неволя, рабство;
- 9) іст. Звільнення селян від кріпацтва [52].

Абсолютизація поняття волі в українському суспільному русі пов'язана з розумінням волі як компонента політичної боротьби, як вияву «національного духу». За таких умов це поняття може утворювати стійку сполуку «національна воля» [22, с. 31].

Протиставлення понять *свобода* та *воля* відбувається завдяки різним психічним та суспільно-політичним категоріям, проте обидва поняття можуть перетинатися. Поняття *воля* наближається до поняття *свобода*, на думку О. Кононенка, здебільшого в суспільно-політичних публіцистичних текстах, на позначення незалежності особи або цілої держави, а також здатності поводитися на власний розсуд або керуючись певними суспільними рамками. Все різноманіття трактувань понять *воля* й *свобода* найчастіше мають позитивне забарвлення, часто навіть поєднуючись із урочистим настроєм [22, с. 33].

Окремо дослідник розглядає словесну формулу *свобода волі*, тобто здатність людини приймати рішення зі знанням справи. Як концепт українського дискурсу це поняття має більш широке значення. Свобода волі – це «здатність суб'єкта вільно визначати сутнісні підстави власного воління; своєрідна похідна від волі загалом, що уможливорює морально-етичну значущість останньої» [22, с. 33].

Таким чином, людина, що позбавлена свободи волі, стає рабом, оскільки не може підпорядкувати свою волю. Вона не здатна повністю нести відповідальність за свої вчинки, однак все одно повинна її нести.

О. Кононенко вказує, що «в обмеженому рамках художнього твору текстовому просторі нерідко поєднуються різні функції слова-поняття воля, що дозволяє визначити концепт воля як непередметну сутність, концентрацію рецепторного, пропущеного через переживання і відтвореного в смислі (а не лише в безпосередньому значенні слова) образі» [22, с. 35].

Для художнього тексту важливим є не лише індивідуально-авторське бачення світу, а й образ національної культури та ключові поняття суспільства. Чи не найповніше виявляється світобачення, яке набуває рис загальнонаціонального менталітету, завдяки концепту волі, який будується на різноманітних мотивах, символах, асоціаціях, метафорах. «Концепт воля в художньому дискурсі являє подібного роду симбіоз символізованих значень, що відкривають можливості виділення національно орієнтованої парадигми» [22, с. 36].

В асоціативно-образне поле концепту *воля* частково входять компоненти концепту *свобода*, причому їхнє перетинання виокремлено в порівнянні з концептом *неволя*. О. Кононенко зазначає, що концепт *свобода* виявляє асоціативні зв'язки перш за все з поняттями позитивної ціннісної орієнтації – *правда, добро, перемога*. Предикативні зв'язки слова-поняття *свобода* лише частково наближені до синтагматики слова-поняття *воля*: давати, дарувати, користуватися, завойовувати, забезпечити, пускати на, також: бракувало свободи, вирватися на свободу, боротися за свободу [22, с. 44].

На думку Л. Кравець, волю та свободу в сучасних дослідження часто ототожнюють із атрибутами особистості, її сутнісними властивостями. Таке розуміння походить із античності й пов'язане із уявленням свободи як буття людини у межах внутрішнього світу, як це уявляли стоїки.

Як зазначає дослідниця, українські письменники першої половини ХХ ст. часто проводили аналогію, зіставляючи *волю / свободу*:

- із птахом або вітром, акцентуючи увагу на невловимість;
- із вогнем, профілюючи силу;
- із промінням, що символізує надію, сподівання волі;
- з рослиною, вбачаючи вразливість і привабливість [25, с. 104].

В українській поезії ХХ ст. *волю / свободу* осмислювати як атрибут усього народу. «Це спричинено суспільно-історичним розвитком та національним характером українців загалом», – вказує Л. Кравець [25, с. 104].

Т. Гребенюк у статті «Свобода в літературі метамодерного світу: український вимір» говорить про те, що цікавою теоретичною проблемою метамодерного дискурсу є проблема переосмислення значення свободи в сучасному світі в порівнянні з добою постмодернізму. Автор виділяє риси постмодерного дискурсу, що асоціюються зі свободою:

- плюралістичність;
- мультикультуралізм;
- толерантність;
- лібералізм [15, с. 161].

Дійсно, всі ці риси можна пов'язати зі свободою у різних її проявах, як-то плюралізм, який означає можливість вільно висловлювати протилежні позиції, що відображають різні позиції. Толерантність, наприклад, означає те, що люди неупереджено ставляться до інших людей, речей, дій тощо, тобто кожен вільний у своєму виборі.

Отже, *свобода* – це здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів та бажань. Це можливість обрати варіант подій, який буде найбільш прийнятний та бажаний. Відсутність же вибору означає відсутність свободи.

Найбільшої свободи людина досягає в той момент, коли свобода – це самостійний вибір, тобто коли людина повністю бере на себе відповідальність

за свій вибір та загалом своє життя. Саме тому свобода і є основоположною ознакою людського життя.

Висновки до розділу 1

У ході дослідження було окреслено і розмежовано три ключові поняття: концепт, художній концепт і концепт *свобода*. Концепт – це сформоване уявлення ідеального об'єкту, що відображає світогляд певної людини. Це одиниця мови та концептосфери. Він структурує знання про світ і відображає національну специфіку, мовну картину світу народу.

Художній концепт – це образне вираження бачення об'єктів, якими керується письменник. Художній концепт відображає авторський світогляд та його розуміння сутності предметів та явищ. Він асоціативний, естетичний та образний.

Концепт *свобода* розуміємо як основоположну ознаку життя людини. Це здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів та бажань. *Свобода* – природний стан людини, завдяки якому вона чинить у відповідності із власними бажаннями та переконаннями.

РОЗДІЛ 2

ХУДОЖНІЙ СВИТОГЛЯД СЕРГІЯ ЖАДАНА

2.1. Творчість Сергія Жадана в контексті сучасного літературного процесу

Сергій Жадан – один із найпопулярніших та найяскравіших сучасних українських письменників. Його перу належать романи «Ворошиловград», «Депеш Мод», «Інтернат», «Месопотамія», поетичні збірки «Рожевий дегенерат», «НЕП» «Цитатник», «Генерал Юда», «Пепсі», «Балади про війну і відбудову», «Марадона», «Ефіопія», «Історія культури початку століття», «Життя Марії», збірка історій «Гімн демократичної молоді», оповідання.

Крім літературної діяльності, Сергій Жадан займається музикою – має проекти «Жадан і Собаки» та «Лінія Маннергейма», однак сам письменник не вважає себе музикантом: «У мене немає ні музичного слуху, ні голосу, ні музичної освіти... Ясна річ, я співаю серцем (*усміхається*). Співом, звісно, це не назвеш, жартую. Я учасник музичного колективу, а мої колеги в гурті «Собаки» і в «Лінії Маннергейма» – професійні музиканти. Ще в нас є проект, який має назву «Розділові», він надзвичайно глибокий і тонкий, там грають фантастичні музиканти. Просто коли ти граєш у колективі з професіоналами, з людьми, які знають свою справу, то відчуваєшся дуже добре. Тому соромно себе називати музикантом, хоча я вже звик, що у Вікіпедії написано, що я музикант, – то я й не заперечую» [47].

Також письменник займається благодійністю й навіть має свій благодійний фонд. «Я бачу, наскільки важливим є волонтерство в умовах збройного протистояння та війни, яка триває на нашій території уже п'ять років. І річ не тільки в матеріальному вираженні цієї допомоги, а більше навіть у моральній підтримці, бо ми всі часто буваємо беззахисними. Важливим є насамперед відчуття, що ми не самі, що нас не кинули, що про нас хтось думає і піклується, що завжди можна на когось розраховувати. Діяльність нашого фонду полягає не лише в якихось виступах чи поїздках. Ми допомагаємо

родинам і навчальним закладам, але така допомога не завжди потребує безпосередньої присутності. Досить часто ти просто вдома, у Харкові, але при цьому все послідовно координуєш, і виходить невеличка, але хороша річ» [47], – говорить письменник про свій фонд.

Сергій Жадан народився 23 серпня 1974 року у місті Старобільськ Луганської області. В інтерв'ю 2015 року письменник розповідає про своє дитинство: «Я був звичайною дитиною, хіба що, на відміну від однокласників, багато читав. Це не викликало якихось суперечностей, навпаки, я мав перевагу, бо в мене завжди можна було про щось запитати» [50].

Отже, інтерес до літератури у письменника з'явився ще у дитинстві. Сергій Жадан говорить про те, що у його дитинстві був дефіцит книжок, і це було тоді найбільшою травмою для нього. «Я пам'ятаю, коли мені мама приносила «Трьох мушкетерів» чи «Робінзона Крузо», це було моє маленьке свято. Тоді я читав Гоголя, Шевченка. У старших класах у моєму житті з'явилася поезія шістдесятників Стуса, Симоненка, Костенко...» [50], – згадує він.

У 1991 році був одним із організаторів харківського неофутуристського літературного угруповання «Червона Фіра»: «Я пам'ятаю ті два-три роки, коли всі «червонофірівці» вже мали якісь доробки і намагалися видати їх, але на початку 90-х книговидання в Україні просто померло. Пригадую, як час від часу з'являлися варіанти, хтось обнадіював, ми весь час були в передчутті, що ось-ось отримаємо власну книжку» [50].

Сергій Жадан закінчив факультет українсько-німецької філології у Харківському Національному Педагогічному Університеті ім. Г. С. Сковороди.

Згодом письменник захистив дисертацію, що було присвячена дослідженню українського футуризму, а саме Михайлю Семенку: «Я люблю одних поетів, а навчався в інших. Мої улюблені поети, на моє переконання, на мене як на поета жодним чином не вплинули. Той-таки Семенко, скажімо, або російські футуристи, які для мене були дуже важливими. Це такий дивний

процес, який я не можу пояснити. Вчився я на поезії шістдесятників, на віршах поетів 20-30-х років – Плужника, Антонича... Звісно, вплинули вісімдесятники. Це були живі поети, які писали в один з тобою час і які натоді справді були «на хвилі» – тоді вийшли, мабуть, найкращі їхні книжки – в Герасим'юка, Неборака, Римарука, Андруховича, Малковича, Ірванця. Саме вони багато в чому визначали те, що ми, молодші, починали писати» [50], – розповідає письменник про поетів, які вплинули на нього.

З 2000 року Сергій Жадан – віце-президент Асоціації українських письменників, а з 2004 стає незалежним письменником.

Т. Гундорова зазначає, що Сергій Жадан належить до покоління «дев'яностників», якому властивий естетичний плюралізм – від класицизму до авангарду, та навіть є лідером цього покоління [57, с. 24]. Із легкої руки цієї дослідниці за письменником закріпилася характеристика «вічний підліток» [57, с. 209].

Покоління «дев'яностників» – особливе в українському літературному процесі ХХ століття. Воно увійшло в українську культуру в часи національної депресії, що «супроводжувалося економічним колапсом, катастрофічним спадом українського книговидавання, слабкістю національної демократії та постійною загрозою втрати хисткого державного суверенітету» [18, с. 132]. Проте, як зазначає В. Даниленко, «все ж 90-ті роки були особливим періодом в історії української літератури. Саме тоді в літературу майже синхронно увійшли великі фаланги вісімдесятників, постшістдесятників, заборонені радянською цензурою твори письменників старших поколінь, твори Нью-Йоркської групи, самітників різних поколінь і власне твори дев'яностників» [18, с. 132].

У той же час українські автори вперше після радянської системи книговидавництва, опинилися в ситуації, коли «державні видавничі та рекламні механізми вже не діяли, а комерційні ще не діяли. Літературний успіх став залежати не від літературного таланту, а від креативних здібностей

письменника. На літературну сцену запрошувалось покоління, яке могло легко і вигадливо писати, при цьому виконуючи роль конферансьє і артиста оригінального жанру. І таке покоління з'явилося на початку ХХІ ст.» [18, с.132].

Р. Харчук зазначає, що письменник свідомо налаштований на реалістичне зображення у прозі, але безвідносно до критичного і соціалістичного реалізму. «Вочевидь, йдеться про натуралізм – простий наратив, максимальне наближення до реальності у деталях. Така література викликає інтерес своєю неприємною або незручною правдою. Якщо натуралізму прозі С. Жадана не бракує, то з незручною правдою у ній сутужно» [57, с. 210], – стверджує дослідниця.

Щодо поетичної творчості письменника, вона вважає, що тексти Сергія Жадана досить емоційні, викликають широкий спектр емоцій від хвилювання до справжнього гніву. Поетичним текстам письменника притаманне часте використання парадоксів та гіпербол [57, с. 210].

Проза митця, на думку Р. Харчук, – «це зрозуміле, легке письмо, в якому виразно прослідковується традиція російського «лівого мистецтва» і «футуриста» М. Семенка, тоді як сучасна критика пов'язує його творчість передусім з традицією американського «покоління бітників» періоду 60-х» [57, с. 209-210].

Дослідниця висловлює думку про те, що роман Сергія Жадана «Депеш Мод» є найвдалішим. Написаний він у формі щоденникових нотаток автобіографічного оповідача упродовж трьох днів. «Насправді цей текст має на меті розказати про ще одне «нещасне», «втрачене» покоління, яке, на думку С. Жадана, Сатана «викидає із цього життя, як гнилі овочі з холодильника» [57, с. 211], – зазначає Р. Харчук.

Як вважає Т. Гундорова, Сергій Жадан – «це сумний клоун, панк і революціонер безпритульного покоління, вважаючи, що безпритульність покоління дев'яностих спричинена відсутністю батька і матері, постійними

подорожуваннями, втратою довіри до світу дорослих, у яких водночас із перебудовою проявилась і власна невикоріненість у бутті. Вона наголошує, що саме ці відчуття зумовили появу панк культури – інфантильної культури дорослих чоловіків, які граються в дитячі ігри» [57, с. 212].

Р. Харчук стверджує, що письменник є радше виразником духовної безпритульності. «Якщо Ю. Андрухович має за взірць поета-богему, то С. Жадан не хоче «поганого Сосюри», інші українські класики його теж не влаштовують» [57, с. 212].

Багато дослідників уважає, що поезія письменника є більш вдалою, аніж його прозові твори. «Здається, це зумовлено не тим, що прозаїк, на відміну від поета, не може апелювати виключно до почуттів. Він мусить звертатися також і до раціо» [57, с. 212]. Критик вважають, що прозі митця не вистачає широкого погляду на речі: «Наприклад, кожне нове покоління в різних країнах світу має власні дуже гострі проблеми. Принаймні, покоління С. Жадана стартувало вже в ситуації свободи, на відміну від попередників. Однак воно цією свободою не зуміло скористатися» [57, с. 212].

Щодо свого прозового доробку, Сергій Жадан зазначає: «Як завжди, коли пишеш першу прозу, відразу хочеться створити грубий роман, в якому ти означиш усі проблеми, даси відповіді на всі питання і врятуєш людство. Моя перша спроба закінчилася повним провалом. Але згодом, коли на початку 2000-х я жив дев'ять місяців у Відні, знову взявся за прозу. Так народилася книжка «Біг Мак». Це якраз був найоптимальніший на той час для мене формат – короткі тексти про речі, які я намагався тоді зрозуміти. З одного боку, речі дуже прості, якісь побутові, але разом з тим я намагаюся у простоті знайти універсальні коди» [50].

Автор зазначає, що герої його романів переважно дуже схожі за психотипом. «Вони намагаються щось знайти, розв'язати низку проблем. Багато хто з читачів і критиків помічає в моїх героях лише суто візуальні речі – що це якісь маргінали, асоціальні типи» [50].

В одному зі своїх інтерв'ю Сергій Жадан говорить про твори, які його сформували як письменника: «Мене сформувала класична література. Шевченко, Гоголь, ті автори, яких ми читаємо у дитинстві» [50].

Письменник висловлює власну думку про сучасний літературний процес, визначаючи як позитивні, так і негативні його риси: «Давайте почнемо з негативних... Надмірна зацикленість на собі, коли письменник просто не готовий до того, що його читатимуть, що є аудиторія, і з нею можна говорити. А з нею треба говорити — це один зі способів стати зрозумілим. Мені здається, що традиційна українська література не зовсім усвідомлює свої можливості, свій потенціал. Тому що Україна – це 40 мільйонів потенційних читачів. Коли ти розумієш, коли не боїшся свого потенційного читача, то дуже часто отримуєш зворотну реакцію. Звідси інші наші вади, певна інфантильність у писанні, певна тематична обмеженість та різного роду комплекси. Хоча, з іншого боку, позитивних рис, мені здається, більше, адже в нас цікава література і динамічний процес її розвитку. Постійно з'являються нові ідеї, нові видавництва, нові автори. Я думаю, в українській літературі попереду велике й світле майбутнє» [47], – вважає автор.

Стосовно своєї творчості Сергій Жадан зауважує: «Я насправді відчуваю, що творчо рухаюся, але це не є рух, скажімо, вгору. Я ніколи не ставився до літератури, як до альпінізму чи спорту, і не вважав, що кожна наступна книжка має бути кардинально інакшою, ніж попередня. Те, що це може набридати читачам і критикам, я чудово розумію. Але доки я переконаний, що займаюся своєю роботою щиро, мене все влаштовує» [50].

Отже, творчість Сергія Жадана займає важливе місце в сучасній українській літературі. Він – один із найвідоміших та найяскравіших письменників сьогодення та багатогранна особистість. У своїх творах Сергій Жадан порушує актуальні проблеми, тому його твори досить цікаві для прочитання та для дослідження. Письменник цілком заслужено, на нашу думку, названий одним із найкращих літераторів країн минулого СРСР.

Проста та доступна манера письма автора робить його твори зрозумілими для широкої аудиторії читачів.

2.2. Сюжетно-композиційні особливості роману «Ворошиловград»

Роман «Ворошиловград» Сергія Жадана критики вважають найкращим на сьогодні твором талановитого письменника. Твір був опублікований у 2010 році у видавництві Фоліо. «Ворошиловград» названо кращою книгою 2010 року за версією BBC [13, с. 37].

За цей твір автор отримала премію в еквіваленті 1 000 фунтів стерлінгів. Вручив українському письменнику С. Жадану за роман «Ворошиловград» Надзвичайний та Повноважний Посол Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в Україні пан Лі Тернер. Цю відзнаку літератор отримав уже вдруге.

Сам Сергій Жадан наголошує на несхожості цього роману на інші його твори. На одній із презентацій своєї книги він висловлюється так: «Як мені здається, книга справді відрізняється від моєї попередньої прози: роман вийшов більш меланхолійний, більш ліричний, більш наповнений усілякими соціальними реаліями, у ній доволі суттєвий соціальний контекст» [48].

На питання, про що цей роман, письменник дає таку відповідь: «Розповідати, про що книга – справа невдячна. Це роман із купою персонажів, з купою усіляких подій-перипетій... Скажімо так: він про невеличке містечко на сході України, про українсько-російський кордон і про людей, котрі на цьому помежів'ї намагаються якось облаштуватися, дати раду собі, своєму минулому й своєму майбутньому» [48].

Про головного героя роману «Ворошиловград» автор говорить так: «Головного героя звати Герман Корольов, це людина, якій за тридцять, яка вже фактично сформувалася, яка має своє громадське, політичне, соціальне й

особисте життя, у якої ніби все гаразд у житті, але на яку раптом звалюється купа проблем. І він намагається ці проблеми вирішити, а для цього йому потрібно повернутися в те маленьке містечко де він народився і виріс – фактично, це таке собі повернення в минуле, повернення в порожнечу, потрапляння в часову діру, звідки він намагатиметься вибратися» [48].

Підсумовуючи, Сергій Жадан наголошує, що «Ворошиловград» – це роман про пам'ять та її безперервність та важливість. Пам'ять допомагає людині будувати своє майбутнє. «Роман про те, що потрібно захищати себе, своїх близьких, свої принципи, свою територію, своє минуле, своє майбутнє. Це роман про опір, роман про протистояння, про захист своїх принципів від зовнішнього тиску» [48], – розповідає письменник.

Ю. Стахівська зазначає, що «Ворошиловград» заторкує питання пам'яті, що її трохи парадоксально можна назвати «індивідуально-історичною». Вона вказує, що герої роману постійно поринають у минуле, «розглядають старі листівки, фотографії чи обдерті стіни занехаяних піонерських таборів, знаходячи сліди своєї юности, дитинства, молодости» [54].

Саме Ворошиловград (Луганськ) є символом пам'яті у творі. Ю. Стахівська говорить, що це авторський натяк на те, що пам'ять і приємні спогади багатьох людей пов'язуватимуться з радянським часом [54].

Письменник указує і на те, що цей роман може сподобатися не всім. Він говорить про те, що фанати його твору «Депеш Мод» можуть не зрозуміти «Ворошиловград». Автор зазначає, що у цьому романі немає такої великої кількості гумористичних ситуації та ненормативної лексики, тому й висловлює думку про те, що цим відсікає значну частину читачів: «Я спостерігаю, що зараз на презентації приходять частина публіки, якій цікаво почути якісь гумористичні, веселі ситуації, а тут нічого смішного немає. І вони такі розчаровані йдуть, говорять, що було нецікаво» [48].

Зрештою, Сергій Жадан називає свій роман не гумористичним, а меланхолійним, ліричним: «...тому я думаю, шанувальникам «Депеш мод»

він, можливо, не сподобається. Але нічого не поробиш! Принаймні з мого боку це чесно» [48].

В одному з інтерв'ю письменник говорить про те, що цей твір не є автобіографічним: «Ні, це фікшн, вигадана історія. Біографічні в ньому скоріше локації, присутній там ландшафт, вони доволі документальні, за описом у книзі можна подорожувати Старобільщиною» [51].

Відомо, що роман «Ворошиловград» було екранізовано восени 2018 року під назвою «Дике поле». Режисером став Ярослав Лодигін. Він говорить про те, що роман Сергія Жадана написано досить кінематографічно. Письменник висловлюється з приводу цього у інтерв'ю 2017 року: «На прикладі «Ворошиловграда» можу припустити, що малося на увазі, що я як автор намагався уявляти картинку, тримати її перед очима. Взагалі для мене важливо уявляти те, про що пишу, дивитися на події очима персонажа» [49]. Тут же він зазначає і про інший свій роман: «Інтернат» в принципі написаний як кіносценарій, тобто це скупа пунктирна мова, увага зосереджується саме на картинці» [49].

Сам автор дає такий відгук на екранізацію свого роману: «Я вже дивився «Дике поле», і загалом, попри певні питання, фільм мені сподобався. Режисеру вдалося передати суть роману, але при цьому це не сухий переказ сюжету, а твір із авторськими акцентами та візією. Було б погано, якби було інакше. Якщо все буде добре, «Інтернат» теж зніматиме Ярослав» [49].

Експертами ВВС у 2010 році були цього року стали професор НаУКМА В. Агеєва, журналіст і депутат О. Герасим'юк, телеведучий А. Куликов, журналіст «Української правди» І. Славінська та адміністратор премії, продюсер ВВС С. Пиркало [13]. Кожен із експертів висловлює свою думку стосовно роману «Ворошиловград» та премії ВВС.

А. Куликов зазначає: «Премія Книга року ВВС робить велику справу, привертаючи увагу українців до літератури сучасної. Вона підтримує в мені віру не тільки в літературу, але й в українську книговидавничу справу!» [13].

В. Агеєва зауважує: «Роман Сергія Жадана «Ворошиловград» – про молоду людину, яку обставини виштовхують з узвичаєного щодення: треба повертатися до рідного міста, бо раптом безслідно зник брат, а на його бізнес претендують якісь невідомі. Це повернення стало для героя Жадана ностальгічною подорожжю в дитинство. І якраз спогади породжують відчуття зрідненості і з містом, і з людьми, які потребують допомоги та захисту, але й самі готові прийти на допомогу, коли тобі без неї не обійтися. «Ми змушені рятувати тих, хто нам близький, не відчуваючи іноді, як змінюються обставини і як нас самих починають рятувати близькі нам люди». Одна з героїнь вважає, що десь з цього і починається любов. У цій фразі, може, ключ до всього роману, жорстокого, іронічного й сумовито-просвітленого» [13].

О. Герасим'юк говорить: «Я читаю Жадана й не плачу, а щось таке... Як у нього правильно написано, всі ми хотіли стати пілотами. Більшість із нас стали лузерами. І все ж деякі з нас, скидаючись на танкістів, чий танк згорів, але бажання воювати лишилося, по щастю чи біді звалюються назад у свої діри, і там таки розуміють, що й нині ми не ми – як не знайдемо свої сліди на зачовганій платформі свого минулого й не залишимося там усією своєю потрьопаною душею, до якої дійшло: любити навчилася оце тут» [13].

А. Куликов висловлюється про роман так: «Книга Жадана – це рух по висхідній, це найрізноманітніші персонажі, це автобуси і авіація. Це будні, які завжди з тобою. Це сполох невидимого дзвону над долинами української Йокнапатофи. Я дуже чекаю на те, коли цей конкретний Карлсон прилетить знову до всіх своїх уявних товаришів по іграх» [13].

І. Славінська зазначає: «Прекрасний роман із усіма можливими чеснотами: сюжет, голос оповідача, вдале місце дії. Мені особисто після прочитання захотілося поїхати в гості до родичів у Харківську область. Безперечним новаторством Жадана є те, що він примудрився написати трендовий, але «не поморочений» текст про пошуки генетичної пам'яті. Ще ніколи Жадан не був таким Жаданом» [13].

Отже, критика досить тепло зустріла роман Сергія Жадана «Ворошиловград». М. Котик-Чубінська у рецензії на роман в «ЛітАкценті» зазначає: «Цей роман, що в ньому від початку до кінця події й обставини змінюються швидко, кардинально і непередбачувано, можна було б порівняти з арканом – танцем, у якому поступове наростання руху (танець виконують чоловіки, ставши колом, поклавши руки на рамена один одному) досягає максимальної кульмінаційної швидкості і, завмерши, завершується викиданням сокири. Круговерть подій у романі Жадана обриває постріл» [17].

Л. Белей говорить про те, що «...Сергієві Жадану вдалося вибитися з конвеєру і зробити брак на штампувальній лінії книжкового конвеєра, а отже, зробити подію в українському літпроцесі» [17].

Отже, «Ворошиловград» – це роман, який вчить нас пам'ятати. Неважливо, ким ти є і де ти знаходишся, важливо пам'ятати своє минуле. У романі письменник виявив себе майстром слова.

2.3. Місце роману «Інтернат» у творчості Сергія Жадана

«Інтернат» – це роман Сергія Жадана, опублікований у 2017 році. Твір отримав нагороду у номінації «Сучасна українська проза», ставши найкращою книгою на 24 Форумі Видавців у 2017 році.

Роман-подорож триває три дні. За цей час головний герой, який працює вчителем української мови, подорожує через блокпости, розбомблені будинки і людні вокзали, аби врятувати племінника.

Як зазначають критики, роман «Інтернат» не настільки заглиблений у художність, якщо порівнювати його з попередніми творами.

Сергій Жадан наголошує, чому він пішов на такі жертви: «Безперечно. І заради змісту і заради форми. Абсолютно згоден у тому, що ця книга інакша, хоча з цим, припускаю, не погодяться деякі читачі і критики. На мій

суб'єктивний і упереджений погляд, «Інтернат» інакший, і ця інакшість закладалась у нього від початку» [51].

Письменник говорить про кінематографічність свого роману: «Книга написана як кіносценарій, де оповідач є оператором, який іде за головним героєм з камерою і знімає те, що той бачить. Так, відмова від художності, літературщини цілком свідома» [51].

Сергій Жадан у одному з інтерв'ю говорить про те, як у нього виник задум написати роман: «Ідея написати роман про події цієї війни виникла влітку 2014 року. Тоді я пробував прописати перший сюжет і почати цю книгу. Вона не дуже писалася і думаю, що дуже добре, що не писалась. З часом з'явилася постать головного героя, я зрозумів, що я хочу робити, зрозумів, що він хоче робити. Почав писати у 2015 році і закінчив в останній день зими 2017 року» [19].

Автор говорить про те, що в «Інтернаті» зображено багато подій із реального життя: «Самої такої історії вчителя Паші не було, сюжет вигаданий. Але мені здається, що він міг би бути. В цих подіях за основу взято Дебальцівську операцію, коли українська армія виходила з Дебальцевого. Немає нічого фантастичного у тій ситуації, коли люди переходять кордон, намагаючись врятувати когось зі своїх близьких, скоріш це типологічно. А багато епізодів з книги я бачив на власні очі» [19].

Герой роману – Паша, вчитель української мови, котрий однак соромиться нею розмовляти. Герой намагається відсторонитися від усіх політичних подій, у центрі яких він знаходиться. Паша починає задумуватися про своє байдуже ставлення до соціальних проблем саме в дорозі.

Т. Гребенюк наголошує, що Паша є типовим представником персонажного ряду прози Жадана. «Але байдужі до політики та суспільних проблем герої творів «Депеш Мод» і «Ворошиловград», носії ідеї пострадянської бездомності-сирітства, на сьогодні втратили свою привабливість і органічність у світі війни», – зазначає дослідниця [15].

Сам же Сергій Жадан так говорить про Пашу: «Ясна річ, мені не хотілося показати, що протягом трьох днів людина може докорінно змінитися. Але те, що за цей час людина може зробити якісь висновки і в майбутньому щось може змінитися, то так хотілося це показати» [19].

В іншому інтерв'ю письменник говорить так: «За великим рахунком, головний герой «Інтернату» не сильно й змінюється, якісь механізми в ньому вмикаються, але кардинального прозріння з ним не відбувається, та й не могло статися, бо тоді це була би «література», така собі «Месопотамія-2» [51].

Г. Василенко говорить, що світогляд героя – це «малоприємна ода збайдужілому дрібному інтелігентству, яке воліє навчати мови, але не вчити нею користуватися; виставити оцінки, але не оцінити свого найближчого простору; ті, для кого абстрактні цінності завжди будуть вищими за дріб'язок політичного й соціального» [10]. Вона вказує на те, що як герой Паша не викликає симпатії у читача, читач так само байдужий до Паші, як Паша байдужий до всій подій, що відбуваються навколо нього.

Г. Василенко також вказує на те, що у творі є біблійні алюзії, зокрема на образ апостола Павла: «Його перехід від зневіри до віри, від байдужості до включеності, його переосмислення концепту «свого», – образ Паші стає ще одним результатом Жаданових захоплень біблійними алюзіями. Але ця алюзія часто перечіпляється об буквральність сприйняття. Перехід від ледь не войовничого заперечення до прийняття, а також ім'я персонажа зводять на манівці, змушуючи повірити, що перед нами образ апостола Павла» [10]. Проте сам Сергій Жадан в одному з інтерв'ю говорить про те, що ніякої алюзії на біблійний образ в «Інтернаті» немає.

Говорячи про літературні впливи, письменник вказує на те, що сюжет роману він намагався побудувати лінійним лише з першого погляду. Сергій Жадан тут згадує епос про Гільгамеша, в якому герою необхідно було пройти через царство мертвих та повернутися назад. Він говорить, що у роман закладено принцип пружини, яка в тексті згадується – вона стискає серце

героя. «Її образ закладено у принцип формування сюжету. Насправді він мав складатися з двох частин. Головний герой доходить до кінця, себто він стискає пружину, а потім повертається назад. Назад Паша йде тією самою дорогою, ступаючи по своїх слідах. Принцип пружини було цікаво закласти, бо він дає можливість нетривіально побудувати сюжет, і визначає психологію героя» [51].

Письменник говорить, що одне із джерел впливу на написання роману «Інтернат» – це вестерн з Клінтом Іствудом «Хороший, поганий, злий» – «класична стрічка, події якою відбуваються в Америці під час громадянської війни. Є трійка авантюристів, які намагаються знайти казну одного з полків. В цей час відбуваються битви, важливі геополітичні зміни, формується історія Америки, гине купа людей, але все це виступає лише тлом, що заважає тим трьом. Вони не помічають війну, ігнорують її, війна є просто обставиною, яку герої фільму не трактують як свою» [51]. В «Інтернаті» ми бачимо, що Паша також прагне абстрагуватися від тих жахливих подій, що відбуваються у країні.

«Трійка людей, які намагаються знайти мішок із грошима, а в цей час довкола них щодня гинуть сотні, тисячі солдатів. Тоді, коли я дивився цей фільм, – мене це вразило. Війну можна показати як певне тло, на якому розгортаються події, тло, яке активізує характери, спонукає людей виявляти самих себе. Коли війна є певним паливом, яке примушує героя діяти. Власне, я взяв цю матрицю і за нею будував сюжет», – зазначає Сергій Жадан про те, що було джерело для сюжету твору [37].

І. Булкіна говорить, що роман «Інтернат» можна назвати квестом. «Головним героєм виявився той самий випадковий «порушник кордонів»: нічого не відаючи про пересування лінії фронту, він вирушив до міста забрати племінника з інтернату та опинився в залишеній регулярною армією нічийній зоні, що обстрілюється з усіх боків» [10].

Вона зазначає, що Паша проходить еволюцію впродовж усього твору, позбавляючись своєї інфантильності: «"Інфантильний" Паша стає тим, ким завжди мав бути. Попервах він просто робить, що повинен робити, бо ж виявився єдиним чоловіком серед старих і малих, потім приймає рішення і нарешті починає поводитися як учитель, тобто як людина, що відповідає за "тих малих". За деякий час він починає говорити "я – вчитель" як той, що має владу» [10].

Роман має позитивний фінал, стосовно чого письменник висловлює таку думку: «Коли вирішив написати цю книжку, то розумів, що вона не має закінчитися кров'ю і сльозами, тоді б ця історія втратила для мене сенс. Адже у всьому тому, що відбувається на сході, у всьому тому, що відбувається з усіма нами, мені бачиться можливість позитивного завершення, перемоги, а не поразки. Знову ж таки, я говорю зараз людськими, а не політичними термінами. Не маю ілюзій стосовно того, що завтра ми всі змінимося і все буде добре, але в тому, що ми можемо змінитися, врятувати себе, своїх близьких і свою країну, я переконаний досі. Для мене було важливим цю свою переконаність зберегти в тексті. Книжка не писалася як імпровізація, я знав маршрут героя від початку» [51].

Роман «Інтернат» – «...про те, що війна буває іншою... Важливо, щоб про цю війну говорили по-різному, різними голосами, з різних позицій. Головне, щоб про неї говорили, щоб її не ігнорували і до неї не звикали як до якогось, скажімо, неврожаю. Бо війна – це живі люди, деякі з яких стають мертвими. Зрозуміло, що на четвертому році у нас міняється ставлення до подій на сході» [51]. Письменник закликає до того, щоб люди не сприймали війну як звичне явище. «Інтернат» – це роман про війну, про те, що відбувається тут і зараз, і саме з нами, тому він є актуальним.

Висновки до розділу 2

Сергій Жадан – один із найпомітніших письменників у сучасному літературному процесі. Твори письменника зображують реальне життя з його буденними проблемами та відрізняються своєю багатогранністю. Він має свій неповторний філософський світогляд та дуже реалістично зображує нашу дійсність. Сергій Жадан порушує психологічні, соціальні, політичні проблеми у своїх прозових творах. Для його доробку характерна висока метафоричність, широкі описи, діалектизми. Автор часто використовує алюзії на біблійні сюжети, по-своєму їх осмислюючи. Багатогранна та різноманітна проза письменника є цікавою та актуальною для дослідження, оскільки порушує важливі проблеми.

Сергій Жадан – різнобічна особистість, він пройшов довгий шлях становлення як письменника. Викладацька діяльність, участь у музичних гуртах – це лише мала частина його діяльності. Та все ж таки ми знаємо Сергія Жадана як прекрасного письменника-прозаїка.

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПТ СВОБОДИ У РОМАНАХ СЕРГІЯ ЖАДАНА «ВОРОШИЛОВГРАД» ТА «ІНТЕРНАТ»

3.1. Осмислення концепту свободи в романі «Ворошиловград»

Твір «Ворошиловград» – це історія молодого чоловіка, що мимоволі стала жертвою свого часу. Герман Корольов та його однолітки – частина «втраченого покоління» періоду розпаду СРСР на теренах України.

Саме в цей час колишня держава була зруйнована, а нова ще не сформувалася, що згубно вплинуло на світобачення та спосіб існування людей: світовідчуття радянської спільноти стало пережитком минулого. Молодь, що перебувала на стадії власного морального та соціального становлення, на фоні історичних, суспільних та економічних змін виявилася зайвою і непотрібною, тому і втратила правильні життєві цінності й духовні орієнтири. Подібна «занедбаність» обов'язково позначається на подальшому житті будь-якої людини і стає причиною її власних трагедій та невдач.

Один із помітних моментів «Ворошиловграда» – виразніше, ніж зазвичай, артикулювання в суті своїй політичної ідеї суспільної солідарності й опору. Мешканці міста збираються і не дають захопити територію, яку вони вважають громадською. А сам Герман висловлює одному з фахівців із рейдерства просту формулу: люди, які тут вирости і живуть, не захочуть нікому поступатися своїми правами, землею, бізнесом чи пам'яттю. В принципі, цю лінію книжки можна сприймати як художньо сформульовану пропозицію Жадана нинішньому здеморалізованому українському суспільству.

«Ворошиловград» заторкує питання пам'яті, що її трохи парадоксально можна назвати «індивідуально-історичною». Персонажі повсякчас згадують минуле, розглядають старі листівки, фотографії чи обдерті стіни занехаяних

піонерських таборів, знаходячи сліди своєї юности, дитинства, молодости. Одним із символів такої пам'яті й виявляється Ворошиловград – радянська назва Луганська. І напевно це не просто так, а радше авторський натяк на те, що пам'ять і приємні спогади багатьох людей неодмінно будуть пов'язані з радянським часом, радянськими реаліями та артефактами, з цим треба змиритися і ставитися до цього спокійно.

Молоді люди миттєво отримали повну свободу, але не змогли нею правильно скористатись. Тому герої роману опиняються на межі між безглуздим минулим і безнадійним майбутнім, а все їх сьогодення – спроба вирватись із рамок пострадянського суспільства, заповнити душевну порожнечу, хоч би й аморальними вчинками. Письменник показує, який вплив мав суспільний переворот на молоду генерацію, і до яких наслідків він призвів у подальшому житті цих людей. Сам автор називає це покоління «нещасним», саме його, на думку С. Жадана, Сатана «викидає із цього життя, як гнилі овочі з холодильника» (1, с. 211).

Мотиви безнадії, песимізму, внутрішньої несвободи помітні вже на перших сторінках роману із розповіді Германа: *«Мені 33 роки. Я давно і щасливо жив сам, з батьками бачився рідко, з братом підтримував нормальні стосунки. Мав нікому не потрібну освіту. Працював незрозуміло ким. Грошей мені вистачало саме на те, до чого я звик. Новим звичкам з'являлись було пізно. Мене все влаштовувало. Тим, що мене не влаштовувало, я не користувався. Тиждень тому зник мій брат. По-моєму, життя вдалось»* (1, с. 14).

Подібне розлоге цитування свідчить, що проживши значну частину свого життя, герой не помічає у ньому ані радості, ані печалі. Він байдуже ставиться до сім'ї, роботи і не розуміє вищого сенсу власного існування. Звиклий до самотності та самотійності, Герман займає позицію пасивного спостерігача за власним буттям, не виявляє бажання боротися за краще майбутнє, йому до вподоби інертне існування, тому його не приваблюють жодні зміни.

Причини подібної життєвої трагедії треба шукати у дитинстві та юності персонажів твору, що проходили у перехідний період – 1980–1990-і роки. Набагато пізніше, потрапивши до міста власного дитинства, головний герой пригадає епізоди із безтурботного минулого. Спогади про давніх друзів та літальні апарати нашттовхнуть його на невтішний висновок: *«Всі ми хотіли стати пілотами. Більшість із нас стали лузерами»* (1, с. 29).

Життєві реалії руйнують сподівання персонажів: звідси й відсутність віри у краще майбутнє, поява розчарування в усьому. Але підсвідомо Герман не втрачає власної мрії: *«Час від часу мені сняться авіатори»* (1, с. 29). Цей факт підтверджує, що автор залишає для свого героя надію подолати межі безликої буденності і стати щасливим.

Сергій Жадан розкриває й інші аспекти «втраченості» молоді 1990-х років. Так, підкреслює він, за наявності повної свободи у діях та встановленні власних ціннісних орієнтирів, у людини формується несерйозне ставлення до будь-яких обов'язків та правил. Однак сам Герман розуміє необхідність дотримуватись певних принципів для збереження власного «Я».

Саме ідеологічна складова особистості дозволяє людині не розчинитись у масі індивідумів: *«І не люблю, коли мене притискають до стіни, вимагаючи грати за чужими правилами. Тому що правила мають сенс до того часу, доки їх дотримуєшся. А щойно ти забуваєш про них, як виявляється, що ти нікому нічого не винен, і не зобов'язаний вигадувати різні дурниці про те, чого не знаєш, і що тобі, за великим рахунком, не потрібне»* (1, с. 183-184).

Подібна принциповість викликала в оточуючих повагу до головного героя і бажання боротись за правду і справедливість на його боці. Уже у зрілому віці Германові наснився сон, ніби спогад із минулого: він разом із найкращими друзями ідуть грати у футбол проти команди газовиків: *«...увесь золотий склад «Меліоратора – 91» – команда мрії, яка рвала на шматки спортивні товариства звідси і аж до самого Донбасу і навіть виграла Кубок області; заслужені майстри спорту в окремо взятій сонячній долині»* (1, с. 111-112). Знову з'являється дух єдності, свободи, сили, вічної молодості та перемоги.

Герой сумує за тими щасливими хвилинами: *«Це заспокоювало і заводило водночас, адже ось вона – радість пізнання і радість повернення, те, чого бракувало мені останні роки»* (1, с. 131).

Мілітарність є однією з провідних тем «Ворошиловграда». Мілітарність стверджується не лише війнами, а й спортом. Футбол – це команда і друзі, і тому гра Германа проти газовиків стає прелюдією до оборони аеродрому. Адже вона нагадує про «домашню перемогу над Ворошиловградом» у 1990-х. Соціальне середовище тих часів об'єднує саме футбол, тут сходяться у своїх симпатіях «рекетири і кооператори, футболісти й шпана з нового району», тут складається команда. На футбол переносяться ідеологічні конфлікти, політичні гасла, оскільки футбол – це поле свободи, емоцій і бажань радянської людини.

У цьому плані роман Жадана нагадує жорстку повість Драгослава Михайловича «Коли цвіли гарбузи», де бокс і хуліганство змальовуються як амбівалентні замітники влади і сексу. Спорт стає заміником влади, він дає насолоду самореалізації, а товаришування, поєднане з насильством, виступає прообразом братства.

Концепт свободи в романі реалізується й через мотив музики, який має суттєве значення у «Ворошиловграді». Музика як тема, музика як натяк на подальше розгортання подій чи прихований символізм ситуації найнаочніше представлена в романі «Ворошиловград». У сцені, яка відкриває початок, Герман докоряє Льоліку, що той, мовляв, слухає музику Паркера, нав'язану йому братом: *«Я би на твоєму місці не довіряв його музичним смакам, – сказав я Льоліку. – Потрібно слухати музику, яку любиш»* (1, с. 30).

Питання довіри – ось навколо чого обертається діалог; це, власне, є підказкою, що її Жадан мимохіть кидає читачеві, адже стосунки цих трьох довірою (її наявністю чи відсутністю) і визначатимуться. Зрада і вірність кодексів чоловічої честі – ось координати, в яких розвиваються стосунки героїв: Льолік і Болік, які повертаються додому з півдороги, залишаючи Германа самого вирішувати свої проблеми; які безтурботно привласнюють

Германові гроші, що їх він так нагально потребує, належать до тих Жаданових героїв, які не дорівнюють собі, а отже, не вільні. Не протестувати проти нав'язаної музики – це прямо й відверто колабораціонувати з владною системою (цікаво, що партійний діяч і чиновницький син Болік теж у певному сенсі уособлює владу), яка позбавляє свободи, нищить серцевину людської самості.

Ввідна історія квартету співачок – це історія можливостей для самого Германа: бути вбитим (як Марія де лос Мерседес), поїхати додому і займатися своїми справами (як Сара Абрамз та Варвара Керрол) або продовжувати свій безнадійний, відчайдушний, непояснений з точки зору практичного глузду шлях (як Глорія Абрамз), аби розчинитися, щезнути в нескінченності своїх блукань. Натяк на анархістський рух теж прочитується в контексті розвитку основної сюжетної лінії – як соціальний протест. Крізь музику («експорт джазу») розгортається ключова для роману метафора шляху – шляху як становлення, відкритості і свободи, адже відкритий тільки той, хто вільний.

Музика в певному контексті прози С. Жадана символізує свободу душі. Вельми показовим є епізод із грою в скраклі. Колишній директор Гнат Юрович обіцяє Германові допомогу – але тільки тоді, коли той згодиться з ним зіграти. Звичайно, маємо тут трансформований мотив гри в карти з Дияволом на душу людини. Герман ганебно програє, проте азартний Гнат Юрович висуває нову вимогу – аби той віддав йому навушники.

Навушники виявляються річчю, найдорожчою не в матеріальному, а в символічному сенсі, адже «своя» музика найінтимніше промовляє до душі. Можливо, саме тому гине нещасна вівчарка Пахмутова, що її Катя знаходить повішеною на щоглі, адже через ім'я цей персонаж виявляється вписаним у «чужий» дискурс нелюбленої музики. Річ у тім, що Олександра Пахмутова була однією з найпопулярніших радянських композиторів, і в цьому сенсі її можна вважати символом радянської естрадної пісні, причому пісні не просто популярної, а офіційно визнаної і дозволеної. Тут маємо характерну для С. Жадана дихотомію своєї (узгодженою з внутрішньою свободою) і не-своєї

(пов'язаної із зовнішнім тиском) музики. Музика для героїв С. Жадана поєднана з моментом екзистенційного вибору: «своя» (питома, свідомо обрана) чи «не-своя» (нав'язана), вона окреслює процес самоздійснення чи повну неспроможність героя бути собою.

Таким чином, Герман, який уперто захищає в «українських преріях» автозаправку від усесильного загарбника-олігарха, – є носієм певної «вищої ідеї». Це ідея особистої свободи, незалежності, непокори – всупереч навіть логіці самозбереження.

3.2. Концепт свободи та його вираження в романі «Інтернат»

Роман «Інтернат» в українському критичному сегменті прийнято репрезентувати як перший український художній роман про війну – таке уточнення необхідне, оскільки до того виходив ряд книжок переважно документального й мемуарного характеру від безпосередніх учасників подій на Сході України – можна згадати, хоча б, «100 днів полону, або Позивний 911» Валерія Макеєва, де описується досвід перебування в полоні українського волонтера. Проте у випадку «Інтернату» мова йде про твір, написаний професійним письменником на матеріалі, який він до початку війни не настільки активно залучав до розроблення. Зрештою, потреби в цьому не виникало, хоча Жадана навряд чи можна назвати письменником, який живе виключно сьогоденням, для його прози загалом характерна позачасовість, незважаючи на очевидні часові маркери, що раз-пораз виринають у його текстах. Так, до того вийшли прозовий додаток до збірки «Anarchy in the UKR» та збірка «Життя Марії», де мотив війни проходить наскрізно, проте «Інтернат» являє собою геть інший рівень художнього переосмислення долі людини під час війни.

«Інтернат» – це роман, на який від Жадана чекали передусім через його походження з буремного регіону, щодо якого суспільство ніяк не визначиться,

ким вважати його представників – жертвами обставин, залишеними напризволяще владою, чи безпосередніми винуватцями подій, що сталися. Роман якщо й дає відповідь на це запитання, то вона є неоднозначною, як і долі людей, що опинилися в окупації, точніше, причини, які змусили їх залишитися на цій території. Проте, в першу чергу цей роман – про свободу, перш за все, внутрішню, яка поєднується із можливістю бути чесним перед собою та впевненим, що зроблено все, що було можливо.

Численні відгуки очевидців та учасників збройного конфлікту на Сході України, розміщені в просторі форумів та соцмереж, часто містять одну фразу, яка, на нашу думку, є наскрізною. Усі вони стверджують, що коли чули в мирний час побажання «мирного неба над головою», ніколи не розуміли його із тією ж гостротою, з якою розуміють його наразі. Війна дійсно постає тим чинником, що, знецінюючи окремі речі (зокрема, людське життя в таких умовах цінується набагато менше, ніж у мирний час), надає відчутної цінності речам іншим – зокрема, привчає людину не просто подеколи згадувати про наявність можливості здійснення вибору або банальну змогу вийти на вулицю після одинадцятої години вечора. Війна навчає людину цінувати такі можливості, оскільки існує максимальна ймовірність того, що за мить усе буде втрачене. Насправді, тут ідеться про поновлення цінності свободи як такої – моральної та фізичної, які не завжди можуть бути поєднаними, а на окупованій території доводиться обирати на користь однієї з них, аби бодай спробувати зберегти другу складову. І далеко не всі готові до того, аби здійснити такий вибір.

Таким, власне, є головний герой роману – вчитель української мови Паша. Здавалося б, викладати українську мову на Донбасі, а особливо в умовах окупації – це вагома підстава для витворення героїчного образу нескореного українського патріота, який навіть у нелюдських обставинах боронить ознаки державності. Проте у випадку з Сергієм Жаданом ідеться не про пафос, а про реальність. Тому Пашин вибір на користь викладання української філології зумовлюється, в першу чергу, тим, що він проживає в рідному місті й може не

турбуватися про влаштування побуту, повернувшись до батьків після завершення університету. Іншими словами це можна назвати відсутністю амбіцій та бажання розвиватися, адже топос депресивного містечка навіть на довоєнному Донбасі – не найкраще тло для особистісного зростання молодого фахівця. Проте він не припиняє переконувати себе в тому, що життя вдалося – можливо, через те, що сам не до кінця вірить у те, що воно таки вдалося: *«Щоранку збираючись на роботу, покидавши до портфеля учнівські зошити й підручники, вибиратись на кухню, дихати солодким газом, пити міцний чай, заїдаючи його чорним хлібом, переконувати себе в тому, що життя вдалося, переконавши, бігти на роботу»* (2, с. 4).

Паша не вірить у те, що він робить, оскільки ставиться до професії учителя української словесності як до звичного, рутинного обов'язку, який наповнює його життя зовсім не сенсом, як можна було б припустити, а соціальними гарантіями. Так, ця відносно молода людина у своєму віці вже думає про пенсію, відтак готова залишатися в місті навіть після його окупації, аби не переривати педагогічний стаж. Невипадковим є порівняння Пашою свого предмету із латиною з огляду на те, що обома мовами на Донбасі ніхто не спілкується. До обтяжливих чинників можна також додати необхідність піклуватися про батьків.

На нашу думку, слід звернути увагу на форму імені головного героя, яка вживається протягом усього роману. Здавалося б, інтелігента й педагога мали б називати, як мінімум, згадуючи його ім'я та по-батькові. Натомість, він навіть у свої досить зрілі роки залишається Пашею, який не здатен до рішучих кроків та пливе за течією. Одним словом, сукупність перелічених чинників складає один потужний концепт внутрішньої та зовнішньої несвободи, яка за умови наявного бажання просто заважала б героєві реалізуватися. Проте це бажання так само відсутнє.

Як і будь-яка кризова ситуація, військові дії ставлять Пашу перед вибором – і в цьому випадку йдеться навіть не про вибір між українськими силами та сепаратистами – і не через те, що сам Павло до військової служби непридатний

через неважке, але суттєве каліцтво, а, швидше, через несформованість будь-яких навичок здійснення того самого вибору. Цей вибір можна артикулювати подібно до вибору героя Достоевського – *«тварь я дрожащая или право имею»*. Це вибір про те, що, зрештою, робити, окрім непотрібних зборів до школи, яка давно не працює, та одвічних суперечок із родичами з приводу того, хто з них кому більше винний.

Але чи готовий до такої свободи сам Паша? Свобода постає для Паші, перш за все, великою несподіванкою та важкою, часом навіть непосильною, відповідальністю, якої він не знав протягом усього свого немаленького вже життя: *«... це ж відповідальність, це ж яка відповідальність – вести в темряві маловідомих людей у незрозумілому напрямку. Паша до того не звик. Він навіть за свій клас не відповідав, звик списувати все на дитячу ініціативу та самостійність. І вдома ні за що не відповідав. Удома за все відповідала сестра. А коли сестри не було, то й відповідати за щось особливої потреби не виникало. А тут раптом ціла купа жінок, дітей та інвалідів, яких треба кудись вести»* (2, с. 83).

Зрештою, Паша являє собою тип аморфного «омега-самця», такого собі третьосортного чоловіка; найбільше це проявляється в межових ситуаціях, зокрема в епізоді втечі з вокзалу містечка, яке готували до «здачі» загарбникові. Тоді Паша лишився єдиним, окрім старого дідуся, чоловіком у «каравані» біженців, і треба було шукати вихід із пастки, до якої вони потрапили. І в цьому випадку Паша, швидше, із переляку, але починає виявляти в собі незнані досі якості, зокрема, він уже нахабно розмовляє з окупантами, стежить, щоби всі біженці на вокзалі отримали їжу. Однак, знов-таки, зміну в поведінці Паші диктують передовсім зовнішні чинники – рішуча постава Ніни, директорки інтернату, що не дозволяла зняти з будівлі стяг своєї держави (згодом терористи вб'ють цю жінку), а також навдивовижу твереза (доросла) оцінка ситуації від Саші, «малого» Пашиного племінника. Відтак, Паша досі не впливає, а лише діє під впливом людей та обставин.

Підсумовуючи, можна упевнено сказати, що Паша являє собою характерний тип пересічного «бюджетника», тобто людини, що звикла, що за неї все життя має вирішувати та дбати певна «сила» – звісно, первісно під цим визначенням малася на увазі держава, проте у випадку із Пашею йдеться і про родину, де все вирішує сестра. Загалом же, в романі витворюється образ Донбасу як глобального «інтернату», вихованці якого, з одного боку, змалечку усвідомлюють необхідність битися за кожен кусень хлібу, проте, з іншого боку, звикли до того, що все зрештою вирішиться так, як того забажає адміністрація, тому краще не втручатися не в свої справи. Відтак, свобода тут виявляється можливою лише в критичній ситуації, якою постає війна.

Висновки до розділу 3

Таким чином, Сергій Жадан як прозаїк, є одним із найяскравіших представників українського постмодернізму. Це прихильник свободи людини в усіх її розуміннях. Головною темою його романів є протистояння особистості життєвим подіям, які постійно придушують свободу та індивідуальність людини.

У романах митця йдеться про те, що ми всі живемо у світі вигаданих реальностей та кліше, що так чи інакше впливають на свободу наших дій та думок, між тим, коли справжнім є лише те, що обираєш для себе ти і що є твоєю реальністю. Революційність Сергія Жадана виявляється насамперед у тому, що він не закликає відмовитися від свого минулого, забути і викреслити його з пам'яті, навіть якщо воно було вигадане й нереальне.

Романи Сергія Жадана становлять значну частину дискурсу постмодернізму в українській, а відтак і в європейській культурі.

Загалом, увібравши в себе досвід переоцінки цінностей європейської культури, проза Сергія Жадана, сконцентрувала принципові буттєві та світоглядні проблеми нашої сучасності, у ній чітко простежується поєднання національного та європейського світогляду. Прозу Сергія Жадана цілком можна назвати новою постмодерною українською прозою, яка активно сприяє долученню набутків сучасної української літератури до шедеврів літератури світової.

ВИСНОВКИ

За сучасною теорією літературних поколінь творчість Сергія Жадана відноситься до покоління 90-х років. Це покоління – особливе в українському літературному процесі ХХ століття. У цей період в літературу повертаються твори заборонених радянської ідеологією авторів старших поколінь, твори представників Нью-Йоркської групи, виходять на літературну арену вісімдесятники постшістдесятники, літературні самітники та «дев'яностики». Покоління 90-х років опинилося в ситуації, коли доля літературного таланту залежала не лише від творчих здібностей автора, але й від його комерційних та артистичних рис, оскільки, при майже відсутній системі державного книговидавництва, письменник мав просувати свої твори сам.

Однією з найважливіших проблем, до яких у своїй творчості звертається Сергій Жадан, є проблема свободи людини. Письменник і територіально (за місцем народження), і ментально (оскільки небайдужий до долі власного народу), пов'язаний із сучасними подіями на Сході України, де проблема свободи постала особливо гостро. У своїх творах автор намагається дійти до розуміння витоків подій сьогодення, які, на жаль, не завжди пов'язані лише з політичними чинниками. Це, перш за все чинники моральні та інтелектуальні.

Дослідивши поняття *художній концепт*, можемо зазначити, що це особлива одиниця, яка твориться у процесі взаємодії автора та читача. Зміст *художнього концепту* розкривається у співпраці з іншими компонентами твору. Концепт, як правило, виражає індивідуально-авторське розуміння сутності предметів та явищ.

Свободу розуміємо як основоположну ознаку життя особистості. Це здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів та бажань.

Концепт *свобода* у творах Сергія Жадана виконує функцію розкриття суперечливості життя людини, адже свобода є існує всюди і водночас, ніде. Відмовляючись від певних здобутків в ім'я свободи, ми тим самим робимо її нашим первісним надбанням і нібито нашим природним станом. Однак, вона дарована нам настільки, наскільки ми не здатні створити її. Щоб отримати свободу, на думку митця, не завжди треба жертвувати собою. Її, даровану нам від народження, просто треба відчувати й цінувати.

Це прихильник свободи людини у всіх її значеннях. У його романах ми бачимо ситуації протистояння особистості життєвим подіям, які прагнуть придушити свободу та знівельювати індивідуальність людини.

Ці та інші, важливі в художньому світогляді Сергія Жадана ідеї, автор презентує, активно використовуючи постмодерну поетику. Критики не завжди прихильні до засобів, якими послуговується письменник: це і обценна лексика, і підкреслений натуралізм деяких сцен, і певна категоричність позицій. Проте, не викликає сумнівів активна громадянська позиція автора, його небайдужість до сучасних проблем життя людини, зокрема, до проблеми свободи особистості.

Романи «Ворошиловград» та «Інтернат» стали в літературному житті справжніми подіями.

Роман «Ворошиловград», за висловом самого автора – «меланхолійний <...>, ліричний, <...> наповнений усілякими соціальними реаліями, у ньому доволі суттєвий соціальний контекст»[48]. Це роман «про пам'ять, її безперервність та важливість», прот те, «що потрібно захищати себе, своїх близьких, свої принципи, свою територію, своє минуле, своє майбутнє. Це роман про опір, роман про протистояння, про захист своїх принципів від зовнішнього тиску» [48].

Твір «Ворошиловград» – це історія молодої людини, що мимоволі стала жертвою свого часу. Герман Корольов та його однолітки – частина «втраченого покоління» періоду розпаду СРСР на теренах України.

Саме в цей час колишня держава була зруйнована, а нова ще не сформувалася, що згубно вплинуло на світобачення та спосіб існування людей: світовідчуття радянської спільноти стало пережитком минулого. Молодь, що перебувала на стадії власного морального та соціального становлення, на фоні історичних, суспільних та економічних змін виявилася зайвою і непотрібною, тому і втратила правильні життєві цінності й духовні орієнтири. Подібна «занедбаність» обов'язково позначається на подальшому житті будь-якої людини і стає причиною її власних трагедій та невдач.

«Ворошиловград» заторкує питання пам'яті, що її трохи парадоксально можна назвати «індивідуально-історичною». Персонажі повсякчас згадують минуле, розглядають старі листівки, фотографії чи обдерті стіни занехаяних піонерських таборів, знаходячи сліди своєї юности, дитинства, молодости. Одним із символів такої пам'яті й виявляється Ворошиловград – радянська назва Луганська. І напевно це не випадково, адже об'єктивно зрозуміло, що пам'ять і приємні спогади багатьох людей неодмінно будуть пов'язані з радянським часом, радянськими реаліями та артефактами, з цим треба змиритися і ставитися до цього спокійно.

Молоді люди легко отримують повну свободу, але не в змозі нею правильно скористатися. Тому персонажі роману опиняються на межі між безглуздим минулим і безнадійним майбутнім, а все їх сьогодення – спроба вирватися із рамок пострадянського суспільства, заповнити душевну порожнечу, хоч би й аморальними вчинками.

Письменник показує, який вплив мав суспільний переворот на молоду генерацію, і до яких наслідків він призвів у подальшому житті цих людей.

У творів помітні мотиви безнадії, песимізму, внутрішньої несвободи людини.

Жадан розкриває різні аспекти «втраченості» молоді 1990-х років. Так, підкреслює він, за наявності повної свободи у діях та встановленні власних ціннісних орієнтирів, у людини формується несерйозне ставлення до будь-

яких обов'язків та правил. Однак сам Герман розуміє необхідність дотримуватись певних принципів для збереження власного «Я».

Мілітарність є однією з провідних тем «Ворошиловграда». Мілітарність стверджується не лише війнами, а й спортом. Футбол – це команда і друзі, і тому гра Германа проти газовиків стає прелюдією до оборони аеродрому. На тему футболу переносяться ідеологічні конфлікти, політичні гасла, оскільки футбол – це поле свободи, емоцій і бажань радянської людини.

Концепт свободи в романі реалізується й через мотив музики, який має суттєве значення у «Ворошиловграді». Музика як тема, музика як натяк на подальше розгортання подій чи прихований символізм ситуації досить яскраво представлена у творі.

Музика в певному контексті прози Сергія Жадана символізує свободу душі. Музика для персонажів твору пов'язана з моментом екзистенційного вибору: «своя» (питома, свідомо обрана) чи «не-своя» (нав'язана), вона окреслює процес самоздійснення чи повну неспроможність героя бути собою.

Таким чином, Герман, який уперто захищає в «українських преріях» автозаправку від усесильного загарбника-олігарха, є носієм певної «вищої ідеї». Це ідея особистої свободи, незалежності, непокори – навіть всупереч логіці самозбереження.

Роман «Інтернат» в українському критичному сегменті прийнято репрезентувати як перший український художній роман про війну. Це твір виник на матеріалі мемуарних записів автором спогадів учасників подій на Сході.

Ця твір про долі людей, що опинилися в окупації, точніше, причини, які змусили їх залишитися на цій території. Проте, в першу чергу цей роман – про свободу, перш за все, внутрішню, яка поєднується із можливістю людини бути чесною перед собою та впевненою в тому, що зроблено все, що було можливо.

Війна у творі постає тим чинником, що, знецінюючи окремі речі (зокрема, людське життя в таких умовах цінується набагато менше, ніж у мирний час), надає відчутної цінності речам іншим: навчає людину цінувати ті можливості,

на які раніше увага не зверталася. Адже існує максимальна ймовірність того, що за мить усе буде втрачене.

У творі ідеться про поновлення цінності свободи як такої – моральної та фізичної, які не завжди можуть бути поєднаними, а на окупованій території доводиться обирати на користь однієї з них, аби бодай спробувати зберегти другу складову. І далеко не всі готові до того, аби здійснити такий вибір.

Паша не вірить у те, що він робить, оскільки ставиться до професії учителя української словесності як до звичного, рутинного обов'язку, який наповнює його життя зовсім не сенсом, як можна було б припустити, а соціальними гарантіями. Так, ця відносно молода людина у своєму віці вже думає про пенсію, відтак готова залишатися в місті навіть після його окупації, аби не переривати педагогічний стаж. Невипадковим є порівняння Пашою свого предмету із латиною з огляду на те, що обома мовами на Донбасі ніхто не спілкується. До обтяжливих чинників можна також додати необхідність піклуватися про батьків.

Військові дії ставлять Пашу перед вибором – і в цьому випадку йдеться навіть не про вибір між українськими силами та сепаратистами. Це вибір пов'язаний із конкретною життєвою ситуацією, коли він швидше, із переляку, апочинає виявляти в собі незнані досі якості: грубо розмовляє з окупантами, стежить, щоби всі біженці на вокзалі отримали їжу тощо. Проте, загалом свобода постає для Паші, перш за все, великою несподіванкою та важкою, часом навіть непосильною, відповідальністю, якої він не знав протягом усього свого немаленького вже життя.

Підсумовуючи, можна упевнено сказати, що Паша являє собою характерний тип пересічного «бюджетника», тобто людини, що звикла, що за неї все життя має вирішувати та дбати певна «сила».

У романі наявний образ Донбасу як глобального «інтернату», вихованці якого, з одного боку, змалечку усвідомлюють необхідність битися за кожен кусень хлібу, проте, з іншого боку, звикли до того, що все зрештою вирішиться так, як того забажає адміністрація, тому краще не втручатися не в свої справи.

Відтак, свобода тут виявляється необхідною лише в критичній межовій ситуації, якою постає війна.

Отже, «Інтернат» – це роман про війну, про те, що відбувається тут і зараз, і саме з нами, тому він є актуальним.

Сергія Жадана критики часто звинувачують у певній простоті художнього тексту. Звертаючись до простих, на перший погляд, ситуацій, образів людей («маргіналів», «асоціальних типів»), автор, за його висловом, прагне «в простоті знайти універсальні коди» і застерігає від сприйняття його творів із чисто «візуального» погляду.

Як правило, глибинний зміст творів Сергія Жадана – не на поверхні. Вони демонструють один із найважливіших принципів творення тексту – інтелектуалізм. Він передбачає перевагу інтелектуально-розміслових складових над сюжетно-подієвими, що дозволяє читачеві дійти до справжньої сутності твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агаркова Н. Э. Концепт «деньги» как фрагмент английской языковой картины мира (на материале американского варианта англ. языка): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04; Иркутск, 2001. 171 с
2. Алексеев С. С. Философия права. Москва: Норма, 1999. 336 с.
3. Андрусяк І. М. Сучасна українська література кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. Хрестоматія. Київ : Школа, 2006. 464 с.
4. Антология концептов / под. ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. Волгоград : Парадигма, 2005. Том 1. 478 с.
5. Аскольдов С. Концепт и слово / Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. Москва, 1997. С. 267–279.
6. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико–фразеологической сематике языка. Воронеж : Изд.–во Воронеж. гос. ун–та, 1996. 104 с.
7. Білецька К. К. Значення поняття «свобода» під час обрання запобіжного заходу. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1. С. 160–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2015_1-2_16.
8. Борисюк І. Музика як культурний текст у романі «Ворошиловград» С. Жадана. Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки. 2013. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAfn_2013_150_3.
9. Василенко Г. Сергій Жадан. Інтернат URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/internat>.
10. Василенко О. М. Лінгвокультурні концепти «воля / свобода» (liberty / freedom) / *Гілея*: науковий вісник. 2016. Вип. 104. С. 116–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_104_33.
11. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов: монография. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 288 с.
12. Воркачев С. Г. СЧАСТЬЕ как лингвокультурный концепт. Москва : Гнозис, 2004. 236 с.

13. Ворона Ю. Книгою року Бі–Бі–Сі–2010 названо роман Сергія Жадана «Ворошиловград». *Бібліотечна планета*. 2011. № 1. С. 37–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bp_2011_1_17.
14. Головачева К. Р. Художній концепт як об'єкт наукового дослідження *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Сер. : Філологія. 2014. № 1107, вип. 70. С. 45–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFL_2014_1107_70_11
15. Гребенюк Т. В. Свобода й етика в літературі метамодерного світу: український вимір. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Філологія. 2018. Вип. 78. С. 160–164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFL_2018_78_35.
16. Гундорова Т. Ворошиловград і порожнеча. URL: <http://litakcent.com/2011/02/08/voroshyllovhrad-i-porozhnecha/>.
17. Дві рецензії на «Ворошиловград»: Белей Л. Химерний соцреалізм Сергія Жадана; Котик-Чубінська М. Дорожні знаки до Ворошиловграда. URL: <http://litakcent.com/2010/09/27/dvi-recenziji-na-voroshyllovhrad/>.
18. Даниленко В. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес. К.: Академвидав, 2008. 352 с.
19. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке. Языковая личность: культурные концепты. Волгоград–Архангельск: Перемена, 1996. С. 3–16.
20. «Коли зникає відчуття самоіронії, з'являються комплекси і фобії»: інтерв'ю з письменником Сергієм Жаданом. URL: <https://thepoint.rabota.ua/koly-znykaye-vidchuttya-samoironiyi-zyavlyayutsya-kompleksy-i-fobiyi-intervyu-iz-pysmennykom-serhiyem-zhadanom/>.
21. Кононенко В. Концепти українського дискурсу: монографія. Київ–Івано-Франківськ, 2004. 248 с.
22. Короткий словник філософських термінів. URL: 32.fatal.ru/src/files_predmet/Philisophy/slovnyk.doc.

23. Косенко А. В. До проблеми дефініції концепту як стрижневого об'єкту мовознавчих розвідок. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2009. Вип. 11. С. 234–239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2009_11_41.
24. Кравець Л. Метафоричне осмислення волі/свободи в українській поезії ХХ ст. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37151/16-Kravets.pdf?sequence=1>.
25. Крамаренко О. Про «Ворошиловград» Жадана: між совком і українством. URL: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2010/11/101116_review_zhadan_kramarenko_sp.shtml
26. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : Гнозис, 2003. 375 с.
27. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. Москва, 2004. № 1. С. 6–17.
28. Кузьмина Е. И. Психология свободы: теория и практика Спб.: Питер, 2007. 336 с.
29. Кулій М. Сергій Жадан. Сучасне і майбутнє української літератури. URL: <http://yambus.com.ua/sergij-zhadan-suchasne-i-majbutnye-ukraïnskoï-literaturi/>.
30. Кухар А. З нами стався «Інтернат». URL: <http://litakcent.com/2017/09/05/z-nami-stavsya-internat/>.
31. Кушнерюк Ю. Концепція радянської ментальності в українській молодіжній прозі початку ХХІ ст. *Вісник Запорізького національного ун-ту*. Серія : Філологічні науки. 2008. № 2. С. 138–142.
32. Кушнір А. Бути Жаданом. *Дзеркало тижня*. 2005. №51 (579). 30 грудня. С.19.

33. Любарець А. «Ворошиловград» – нова візитівка Сергія Жадана. URL: <http://h.ua/story/309919/>.
34. Маслова В. А. Homo lingualis в культурі. Витебск: ВГУ ім. П.М. Машерова, 2004. 214 с.
35. Мельників Р. Сергій Жадан: мені вистачає України в Україні / Книжковий клуб плюс. 2003. № 5. С.37-43.
36. Можна любити Україну російською мовою: інтерв'ю із Жаданом про Донбас та «Інтернат» URL: https://maximum.fm/mozhna-lyubiti-ukrayinu-rosijskoyu-movoyu-intervyu-iz-zhadanom-pro-donbas-ta-internat_n127757.
37. Моклиця М. Модернізм – проблема теоретична й психологічна. *Слово і час*. 2001. № 1. С. 32-38.
38. Ніконова В. Г. Поетико–когнітивний аналіз драматичного тексту: художній концепт. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія : Мовознавство. 2008. Т. 16, вип. 14. С. 215–220. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumo_2008_16_14_39.
39. Огар А. О. Ключові концепти українського дискурсу (концепти душа, серце, розум, доля, мати, любов / кохання, свобода). *Проблеми гуманітарних наук*. Серія : Філологія. 2017. Вип. 40. С. 91–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_fl_2017_40_12
40. Павленіс Р. И. Проблема смысла: современный логикофилософский анализ языка. М.: Мысль, 1983. 286 с.
41. Петрушенко В. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів : Магнолія 2006, 2011. 352 с.
42. Піменова М. В. Мова. Текст. Дискурс: *Науковий альманах Ставропольського відділення РАЛК* / під ред. проф. Г. Н.Манаєнко. Випуск 5. Ставрополь: Вид–во ПГЛУ, 2007. С. 95.
43. Попова, З. Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж : Изд–во Воронеж. унта, 2000. 30 с.

44. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивнодискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
45. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля К, 2006. 716 с.
46. Сергій Жадан, письменник: «Яке суспільство, така й політика». URL: <https://rozmova.wordpress.com/2019/09/13/serhiy-zhadan-16/#more-44802>.
47. Сергій Жадан: «Ворошиловград» – роман про захист своїх принципів від зовнішнього тиску. URL: <http://avtura.com.ua/review/464/>.
48. Сергій Жадан: «Не відчуваю себе героєм покоління». URL: <https://karabas.live/zhadan-interview/>.
49. Сергій Жадан: «Ніколи не ставився до літератури, як до альпінізму чи спорту». URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2015/12/5/204395/>.
50. Сергій Жадан: «Цю війну не помістиш в жодну літературу» URL: <https://rozmova.wordpress.com/2017/10/31/serhij-zhadan-8/>.
51. Словник української мови [Електронний ресурс]. URL: <http://sum.in.ua/>.
52. Современный философский словарь / под ред. д.ф.н., проф. В. Е. Кемерова. М.; Бишкек; Екатеринбург, 1996. 608 с.
53. Стахівська Ю. Сергій Жадан. Ворошиловград. Критика. URL: <https://m.krytyka.com/ua/reviews/voroshylvhrad>
54. Фоменко В. Г. Місто-фантом у романі Сергія Жадана “Ворошиловград.” *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка* (філологічні науки). Частина II. 2011. № 3 (214). С. 98-103.
55. Фрумкина Р. М. Концепт, категория, прототип. *Лингвистическая и экстралингвистическая семантика*. 1992. № 4. С. 2–28.
56. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період: навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 248 с.

57. Цалін С. Д. Принцип свободи волі в історії соціальної філософії та філософії права. Харків: Основа, 1998. 329 с.

58. Шостюк З. В. Поняття «концепт» в історієтворчому ключі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2015. Вип. 57. С. 132–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_57_32.

59. Шульга Д. Сергій Жадан: “Ворошиловград” не припаде до душі тим, хто уподобав «Депеш мод». URL: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2010/11/101101_review_shulga_zh_adan_sp.shtml

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жадан С. Ворошиловград. Харків: Фоліо, 2010. 442 с.
2. Жадан С. Інтернат. Чернівці : Меридіан Черновіц, 2017. 336 с.